

МОНОПОЛІЯ ЗНАНЬ ЯК ОСНОВНИЙ ЧИННИК ЕКОНОМІЧНОГО ЗРОСТАННЯ В УМОВАХ РОЗВИТКУ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ

УДК 330. 341.424

Шевчук О. А.

Розглянуто посилення взаємозалежності елементів цивілізаційного процесу – структурних змін в економіці, що пов'язані з наявністю різних форм власності та систем зайнятості, глобалізації економіки, що впливає на міжнародний перелив людського капіталу, формування нової системи освіти як основного фактора розвитку людського капіталу та екології, що визначає рівень здоров'я людини, які привели до переосмислення чинників економічного зростання, основу якого становлять знання. Досліджено проблеми формування суспільства знань України як головного конкурентоспроможного механізму в умовах розвитку глобалізації.

Ключові слова: глобалізація, праця, знання, монополія, інтелектуальна власність, інноваційна економіка.

.....

МОНОПОЛИЯ ЗНАНИЙ КАК ОСНОВНОЙ ФАКТОР ЭКОНОМИЧЕСКОГО РОСТА В УСЛОВИЯХ ГЛОБАЛИЗАЦИИ

УДК 330. 341.424

Шевчук Е. А.

Рассмотрено усиление взаимозависимости элементов цивилизационного процесса – структурных изменений в экономике, связанных с наличием различных форм собственности и систем занятости, глобализации экономики, влияющей на международный перелив человеческого капитала, формирования новой системы образования как основного фактора развития человеческого капитала и экологии, определяющей уровень здоровья человека, которые привели к переосмыслению факторов экономического роста, основу которого составляют знания. Исследованы рассмотрены проблемы формирования общества знаний Украины как главного конкурентоспособного механизма в условиях развития глобализации.

Ключевые слова: глобализация, труд, знания, монополия, интеллектуальная собственность, инновационная экономика.

.....

THE MONOPOLY OF KNOWLEDGE AS THE MAIN FACTOR OF ECONOMIC GROWTH IN THE CONDITIONS OF GLOBALIZATION

UDC 330. 341.424

O. Shevchuk

Today's strengthening of interdependence between elements of the civilisation process – structural changes in the economy, associated with the presence of different

forms of ownership and employment systems; the globalization of the economy, which affected the international mobility of human capital; the formation of a new education system, as the main factor of human capital development and the environment, which determines the level of human health have led to a rethinking of the factors of economic growth, the basis of which is constituted by knowledge. The problems of formation of a knowledge society of Ukraine as the main competitive mechanism in the conditions of globalization have been studied in the article.

Key words: globalization, labour, knowledge, monopoly, intellectual property, innovative economy.

Сьогодні глобалізацію слід розглядати як розширення, інтенсифікацію та поглиблення світової взаємозалежності і взаємозв'язків, що проявляються у всіх аспектах сучасного життя, й особливо у її соціальній складовій – людському капіталі. Оскільки сучасна економічна система характеризується переходом до нового типу суспільно-економічного розвитку, що базується на знаннях, то саме завдяки людському капіталу відбувається взаємодія інтелекту різної національної належності.

Це пов'язано з тим, що господарська діяльність перетворюється в процес створення, поширення й використання знань, які виступають з одного боку, як ресурс, а з іншого – як кінцевий продукт діяльності. Саме знання стають безпосередньою виробничою силою, рушійною силою розвитку та основним чинником підвищення конкурентоспроможності. Тому виникає необхідність у висвітленні проблем формування суспільства знань як основного чинника для економічного розвитку нашої країни.

Сьогоднішні тенденції розвитку нових інформаційних та комунікаційних технологій сприяють розширенню глобалізації й покликані, на думку автора, перш за все, розповсюджувати нові знання, що знайшли своє відображення у теорії Knowledge Societies (суспільство, що функціонує на основі використання знань та бере безпосередню участь у формуванні нових знань). Ця теорія була розроблена канадським соціологом-теоретиком Н. Стером та знайшла подальшу оцінку в роботах іноземних авторів – Р. Лейна, П. Друкера [1], Д. Белла, Р. Арона та наших співвітчизників – М. Згуровського, В. Гейця [2], В. Кушерця [3], М. Ведмедева, О. Кортунова, А. Чугунова [4] та інших науковців.

Водночас недостатність висвітлення проблем формування суспільства знань як основи для розвитку інноваційної економіки в умовах розповсюдження глобалізації з позиції класичної економічної теорії визначило мету написання роботи.

З одного боку, глобалізацію можна

розглядати як конкурентний процес співробітництва на глобальному, міждержавному та національному рівнях, кінцевим результатом якого може з'явитися нарощування внутрішніх конкурентних переваг, а з іншого – через відносини монополізму, де основним монопольним ресурсом виступають знання.

Роль знань у сучасному світовому розвитку добре простежується в теорії "інформаційної глобалізації", більш відомої як "теорія золотого мільярда" [5].

Згідно з цією теорією, весь світ поділяється на три основні складові:

- постіндустріальне суспільство інтелектуальний, інформаційний світ, основу якого складає еліта, що забезпечує виробництво інформацією, науковими знаннями та створює наукомісткі технології;

- індустріальне суспільство, основною метою діяльності якого стає матеріальне виробництво, яке засновано на використанні інформації, що вже існує;

- сировинне суспільство, що характеризується низьким рівнем розвитку продуктивних сил, науково-технічною відсталістю та залежністю у системі світового господарства.

Альтернативою зазначеної теорії є інший підхід – концепція "стійкого розвитку" [6]. Ця теорія передбачає розвиток і піднесення в кожній людині інтелектуальної основи при задоволенні розумних матеріальних потреб, тобто за рахунок випереджального розвитку освіти.

Щодо України, то слід зазначити, що сьогодні ми перебуваємо на стадії переходу від індустріального до постіндустріального суспільства, де людина виступає активним суб'єктом на ринку праці, який вільно розпоряджається своїм інтелектуальним капіталом – кваліфікацією, знаннями та навичками.

Це пояснюється тим, що в умовах розвитку глобальної ринкової економіки, з огляду на надзвичайно високу рухливість її кон'юнктури, кожній людині доводиться змінювати як місце роботи, так і професію, особливо у зв'язку зі структурними змінами в економіці.

Розвиток науки, створення нових технологій і наукомістких виробництв неминує підвищує вимоги до загальноосвітнього рівня та професійної кваліфікації кожного окремого працівника.

Оскільки в сучасних умовах частка розумової праці збільшується, а фізичної, навпаки, зменшується, то, відповідно, на перший план виступає здатність людини до навчання та її можливість правильно застосовувати особливий вид монополії – монополії на знання.

Для доведення зазначеної парадигми звернемось спочатку до класифікації праці.

В економічній літературі залежно від змісту праці розрізняють декілька її видів:

- просту – некваліфіковану працю, що не потребує спеціальних знань та навичок, і складну – кваліфіковану працю, що вимагає тривалої спеціальної підготовки;

- репродуктивну (від фрц. reproduction – відтворення), що передбачає виконання тих або інших дій за зразком та творчу (креативну) працю, що характеризується новизною знань;

- продуктивну працю, куди належать ті, хто зайнятий безпосередньо в процесі виробництва продукції. Це виробничий персонал та ті, хто зайнятий у виробництві, – допоміжний та технічний персонал, безпосереднім та основним результатом якого є конкретне благо. Крім продуктивної праці, окремо необхідно виділити управлінську працю, безпосереднім результатом якої є ідея. Це люди, які займаються проблемами управління діяльністю інших членів колективу та функціонально спеціалізованих структурних підрозділів підприємства і створюють умови для ефективної роботи як організації (на мікрорівні), так і економіки держави в цілому (на макрорівні).

Водночас незалежно від класифікації, як правило, праця розглядається з позиції розподілу останньої на фізичну та розумову.

Зазначимо, що визначені класифікації не враховують той факт, що будь-яка праця містить у собі елементи інтелектуальної праці. Незалежно від виду діяльності будь-яка людина використовує в процесі роботи свій інтелектуальний капітал. Це пояснюється, перш за все, тим, що сьогодні будь-яке виробництво починається з ідеї. Ці ідеї пов'язані з досягнутим рівнем економіки та характером виробничих відносин і генеруються на основі знань та існуючої інформації. Тобто ідеї, знання та інформація є основою для розвитку продуктивних сил, а в умовах розвитку інформаційних технологій безпосередньою виробничою силою стають набуті знання – інтелектуальний капітал, від правильного застосування якого залежить продуктивність як окремого товаровиробника, так і держави в цілому.

Оскільки ключовим елементом сучасного виробництва є висока частка розумової праці,

досягнення НТП, то можна констатувати, що першочергове значення в сучасному виробництві має не минула праця, а жива творча праця. Ця праця визначається рівнем знань, наукових відкриттів та нових технологій і систем управління, які визначають ступінь інтенсивності адаптації до технічних, технологічних та організаційних відкриттів і досягнень у виробництві.

Іншими словами, знання та інформація виступають основним системоутворюючим механізмом формування соціально-економічних відносин нового постіндустріального суспільства.

Це знаходить своє відображення у трансформації факторів виробництва, якісні зміні факторів праці, де головною складовою стають інформація, освіта, наука і технологія.

Таким чином, інтелектуальний капітал – це одна з основних складових людського капіталу, що є цілеспрямованим процесом конвертації знань у вартість за рахунок набутого досвіду та інформації, творчих здібностей людини і прав інтелектуальної власності, або інвестована суспільна праця, що створює нову вартість.

Сьогодні ефективність виробництва залежить від правильного застосування знань та інновацій. Це означає, що мінова вартість економічних благ, у першу чергу, залежить від вмісту в них знань, інформації та інтелекту, які стають основним джерелом прибутку, оскільки саме інтелектуалізація економіки сприяє підвищенню продуктивності праці.

Такий висновок надає можливість розглядати працю як креативну діяльність, специфічна роль якої полягає в отриманні знань про об'єктивну дійсність та шляхи і засоби її перетворення.

Щодо важливості знань на розвиток економіки, то корені цього постулату можна знайти ще в роботах Платона, який визначив статичність знань, що активізуються за рахунок активуючої дії людського розуму; у класичній політичній економії –

в роботах А. Сміта, який зазначив необхідність вузькоспеціалізованих навичок у процесі розподілу праці.

Сучасна економічна теорія трактує знання з різних позицій – як стратегічний економічний ресурс [7], як джерело влади [8], як інформацію, що надає можливість для здійснення ефективних дій [1], як вартість активів [9].

Зазначимо, що знання є особливим видом блага, яке може виступати у трьох основних формах – як фактор виробництва; як особисте, так і суспільне благо; як продукт праці, і як товар.

В основу цього дослідження покладена ресурсна концепція знань, аксіомою якої є системні відносини між суб'єктами господарської діяльності щодо ступеню контролю над знаннями. Оскільки, головним принципом вищезазначеної концепції є

залежність успіху від наявності унікальних ресурсів (у цьому випадку знань) та компетенцій (досвіду), то, відповідно, джерелом отримання додаткових доходів є саме інтелектуальна монополія – монополія на знання.

Такий підхід дозволяє розглянути знання з різних позицій – як особливий вид товару та як капітал, що надають можливості отримувати монополію на становище на ринку.

З метою обґрунтування визначеної позиції звернемось до класичної економічної теорії.

Фізично, за своєю природою, знання є необмеженими ресурсами, використання яких не призводить до їхніх якісних змін. Водночас необхідно підкреслити, що як фактор виробництва знання мають ряд специфічних рис, серед яких можна виділити такі:

- знання, незважаючи на їхню властивість безмежно розповсюджуватись, – є унікальними для кожного окремого індивіда;

- цінність знань обумовлена їхньою необхідністю для кожного окремого індивіда, що на відміну від інших факторів виробництва є суб'єктивною характеристикою;

- знання можуть не тільки використовуватись у необмеженій кількості відтворювальних циклів у процесі виробництва та мають довгостроковий характер, а й здатні до самозростання, що повністю відрізняє їх від інших класичних факторів виробництва.

В основі знань як суспільного блага лежать три основні принципи:

- неконкурентоспроможність, яка передбачає неможливість суперництва при споживанні цього блага;

- невичерпність та акумулятивність, які полягають у збільшенні обсягу знань у міру їхнього виробництва та споживання.

Крім колективного блага, знання можна розглядати як специфічне приватне благо, що виступає у формі товару та має певні характеристики:

- неосяжність, оскільки знання мають неречовинний характер;

- невіддільність від джерела та нерозривність виробництва й споживання знань;

- необхідність безпосередньої участі споживача у виробництві визначеного товару;

- необмеженість кількості часу споживання.

Загальновідомо, що будь-який товар має дві основні властивості – споживчу вартість (корисність, здатність задовольняти яку-небудь людську потребу) та мінову вартість (здатність товару у визначених кількісних співвідношеннях обмінюватися на інші товари).

Ці дві властивості знань як товару обумовлені двоїстим характером втіленої в ньому праці: конкретною працею – працею, що створює споживчу

вартість, та абстрактною працею як специфічною історичною формою вираження суспільної праці, що створює вартість і визначається витратами людського капіталу, що міститься у всіх товарах.

Якщо йдеться про знання, то їх споживча вартість реалізується в процесі отримання, а сама вартість знань повністю залежить від їх практичного застосування. Слід зазначити, що співвідношення споживчої вартості та вартості у знань є значно вищим за всі інші товари, оскільки ефект від їхнього застосування набагато більший, а отже, і вища частка прибутку, що отримується за їх рахунок.

Щодо знань, то зазначимо, що самі знання є продуктом досить специфічним, який важко назвати товаром – вони не є повністю відчужуваними від їхнього виробника, не існує еквівалентності між формами і змістом знань, тобто одне знання неможливо замінити іншим.

Відповідно існує монополія на знання, яка пов'язана як з індивідуальними здібностями носія, так і зі спеціальною термінологією, що надійно охороняє знання від витоку в загальне середовище, та посиленнями на джерело знань.

Зазначимо, що до середини ХХ сторіччя, коли швидкість розповсюдження знань була нижчою порівняно зі швидкістю зміни поколінь, монополія на знання була більш спадкоємною.

З другої половини ХХ сторіччя значний крок уперед у розвитку інформаційних та комунікаційних технологій, перетворення науки в безпосередню продуктивну силу та залежність від науково-технічного прогресу всіх сфер громадського життя призвели до значного збільшення швидкості відновлення соціально значущих знань і навичок. Це

надало можливість тим, хто самостійно здатний розробити або освоїти нові знання та навички, безпосередньо їх реалізувати в процесі виробництва, отримати статус економічної еліти суспільства за рахунок монополії на інтелектуальну власність (знання та інформацію), оскільки дозволяє здійснювати контроль над результатами інтелектуальної праці й отримувати додаткову ренту від створених інтелектуальних продуктів.

Водночас необхідно зазначити тісний взаємозв'язок між монополією на знання та часом. Якщо спочатку знання стають джерелом конкурентних переваг та дозволяють здійснити перерозподіл і приріст капіталу, то з часом знання автоматично перетворюються в суспільне благо, стають доступними всім, тобто втрачають здатність створювати та перерозподіляти капітал.

Під впливом новітніх досягнень науки відбувається старіння знань, яке подібне до морального зносу основних фондів. Цікавою з цієї позиції є теорія А. Шапіро [10], який запропонував гіпотезу напіврозпаду знань. Згідно з цією теорією,

період напіврозпаду знань визначається як час після завершення навчання, протягом якого професіонали втрачають половину первісної компетентності за рахунок природного витиснення з пам'яті частини знань, що не використовуються, та морального їх зносу, що відбувається внаслідок НТП. Сьогодні вважається, що цей період становить близько п'яти років.

Можна виділити два основних види напіврозпаду знань – знання з довгим періодом напіврозпаду та знання з коротким періодом напіврозпаду. До першого виду належать базові теоретичні знання, що формуються протягом тривалого часу за рахунок державних інвестицій в освіту, мають високі соціальні ефекти, оскільки є базою для отримання нових знань та використовуються як основа для професійної діяльності. До знань з коротким періодом напіврозпаду належать специфічні професійні знання, що вимагають меншого терміну навчання, фінансуються за рахунок самої людини або її роботодавця та мають швидкий економічний ефект від їх використання.

Такий висновок надає можливість розглядати знання і як капітал, а унікальність знань кожного окремого індивіда дає змогу розглядати останні як інтелектуальну монополію, основу якої складають інтелектуальна власність, професійний досвід, інформація та знання.

Зазначимо, що з позиції мікроекономіки (неокласична теорія) монополія становить результат дії одного продавця на ринку, причинами чого є відсутність товарів-замінників, наявність певних бар'єрів для входження на ринок інших суб'єктів та недосконалість ринкової інформації.

Сьогодні не існує загальноприйнятої класифікації монополії. Як правило, виділяються:

- природна (технологічна) монополія;
- адміністративна (державна) монополія;
- економічна монополія.

Водночас швидке розповсюдження інформаційно-комунікаційних технологій в усіх галузях економіки, поглиблення інноваційних процесів призводить до необхідності виділення нового виду монополії – монополії на інтелектуальні продукти – знання, ідеї, інформацію.

У цьому контексті слід звернути увагу на чотири домінуючі принципи, що пов'язані з монополізмом знань:

- раціональність поведінки, основою якої є припущення про природну властивість людей до раціональності, згідно з якою кожен індивід прагне до збільшення власних матеріальних можливостей;

- безперервність освіти, що становить процес самовідновлення та подальше зростання досвіду в процесі навчання,

- транзитивність та комунікативність, що є змістовним контекстом переносу досвіду й обміну інформацією.

Саме монополія на знання надає можливість встановити монополю високої ціни на продукти своєї праці та породжує соціальну несправедливість, що виражається, перш за все, в можливостях придбання нових знань.

Слід підкреслити, що інтелектуальна монополія (монополія на знання) – це єдиний вид монополії у світовому бізнесі, що визначається та заохочується як на національному, так і на міжнародному рівнях, оскільки створення максимально сприятливих умов для розвитку інтелектуальної еліти в країні надає можливість розвитку інноваційної економіки.

Усе зазначене вище надає можливість зробити висновок про те, що на сьогоднішній день, в умовах розвитку глобалізації, що формується в рамках інтегрованої світової економіки, нових інформаційних і комунікаційних технологій (ІКТ), основною рушійною силою інноваційної держави стають знання.

Якщо раніше конкурентоспроможність держави значною мірою залежала від трьох основних факторів виробництва – природних, трудових ресурсів та капіталу, то сьогодні рівень конкурентоспроможності стали визначати фактори вищого рівня:

- людський капітал – як домінуючий фактор, що визначає вектор економічного розвитку;
- інновації, що сприяють розвитку високотехнологічного виробництва;
- ринкова інфраструктура, що визначає умови для ведення бізнесу.

Сукупність цих факторів характеризує спрямованість розвитку національного виробництва, що в сучасних умовах виступає як інноваційна модель, що заснована на принципах технологічних і інноваційних нововведень, розвитку міжнародної інтеграції, поширення малого і середнього бізнесу, які здатні до гнучкості виробництва, соціальної переорієнтації та перепрофілювання.

Ця модель формування економіки, що заснована на знаннях, є базою для суспільного відтворення та надає можливість для подальшого суспільного просування.

Література: 1. Друкер П. Эффективное управление. Экономические задачи и оптимальные решения / Друкер П. – М. : Издательско-торговый дом "ГРАНД", "ФАИР-ПРЕСС", 1998. 2. Стратегія економічного і соціального розвитку України на 2004 – 2015 рр." Шляхом європейської

інтеграції / авторський колектив : А. С. Гальчинський, В. М. Геєць та ін. ; Нац. ін-тут стратегічних досліджень, Ін-т екон. прогнозування НАНУ, М-во економ. та з питань європейської інтеграції України. – К. : ІВЦ Держкомстату України, 2004. – 44 с. 3. Кушереть В. І. Знання як стратегічний ресурс суспільних трансформацій : монографія / В. І. Кушереть. – К. : Знання України, 2004. – 248 с. 4. Україна у вимірі економіки знань / [за ред. В. М. Гейця]. – К. : Основа, 2006. – 592 с. 5. Кара-Мурза С. Концепция "золотого миллиарда" и Новый мировой порядок [Электронный ресурс] / Кара-Мурза С. – Режим доступа : http://www.patriotica.ru/actual/skara_milliard.html. 6. Иноземцев В. Л. Современное постиндустриальное общество: природа, противоречия, перспективы / Иноземцев В. Л. – М. : Логос, 2000. – 304 с. 7. Гольдштейн Г. Я. Стратегический инновационный менеджмент : учебное пособие / Гольдштейн Г. Я. – Таганрог : Издательство ТРТУ, 2004. – 267 с. 8. Тоффлер Э. Метаморфозы власти [Электронный ресурс] Тоффлер Э. ; под ред. С. А. Гудимова. – Ульяновск : ООО "Издательство АСТ", 2001. – Режим доступа : http://www.gumer.info/bibliotek_Buks/Sociolog/Toffl/index.php http://csgr.narod.ru/iis.html#_Toc288588874. 9. Витцель М. Работники, владеющие знаниями / Витцель М. – В кн.: Информационные технологии в бизнесе / под ред. М. Желены. – СПб. : Питер, 2002. – С. 219–230. 10. Климов С. М. Интеллектуальные ресурсы общества / Климов С. М. – СПб. : ИВЭСЭП, Знание, 2002. – 199 с.

References: 1. Drucker P. Effective management. The economic objectives and optimal solutions. – М. : Publishing and trading house "GRAND", "FAIR-PRESS", 1998. Drucker, Peter F. Objectives of management in the 21ST century: an Account of the pic. / Per. s angl. – М. : Publishing house "Williams", 2000. – 272 p. 2. The strategy of economic and social development of Ukraine for 2004-2015" On the path of european integration. Team of authors: renaissance, V. M. Geyeyts, etc., 8xсac. Al-here for strategic studies, inst. of economy prognos of NASU, M-in the economy and on issues of european integration of Ukraine, TO: ETI state statistics committee of Ukraine, 2004. – P. 44. 3. Kusherets V. I. Knowledge as a strategic resource of public transformations : monography / V. I. Kusherets. – К. :

Knowledge of Ukraine, 2004. – 248 p. – refs. : 243–247. 4. Ukraine in the measurement of a knowledge economy / [in Russian]. V. M. Geic. – К. : Osnovi- 2006. – 592 p. 5. Kara-Murza S. The concept of the "golden billion" and the New world order / Kara-Murza S. Mode of access : http://www.patriotica.ru/actual/skara_milliard.html. 6. Inozemtsev V. I. Modern post-industrial society: the nature, the contradictions, and prospects. – М. : Logos, 2000. – P. 304. 7. Goldstein G.YA. Strategic innovation management: textbook. Taganrog : Publishing house TSURE, 2004. – P. 267. 8. Toffler E. Metamorphoses of power, ed. S. A. Gudimova. Ulyanovsk : LLC "Publishing house АСТ", 2001. – Access mode : http://www.gumer.info/Bibliotek_Buks/Sociolog/Toffl/index.php http://csgr.narod.ru/iis.html#_Toc288588874. 9. Witzel M. Workers, possessing knowledge. – In the book: Information technologies in business / Under ed. M. Geleni. – SPb. : Piter, 2002. – Pp. 219 – 230. 10. Klimov S.M. Intellectual resources of the company. – SPb.: IVECEP, Knowledge, 2002. – 199 p.

Інформація про автора

Шевчук Олена Анатоліївна – канд. екон. наук, доцент кафедри "Теоретичної та прикладної економіки" факультету "Менеджменту та маркетингу" НТУУ "КПІ", (м. Київ, пр. Перемоги, 37, e-mail: shevchuk_oa@mail.ru).

Информация об авторе

Шевчук Елена Анатольевна – канд. экон. наук, доцент кафедры "Теоретической и прикладной экономики" факультета "Менеджмента и маркетинга" НТУУ "КПИ" (г. Киев, пр. Победы, 37, e-mail: shevchuk_oa@mail.ru).

Information about the author

Olena Shevchuk – candidate of economic sciences, associate professor of the department of Theoretical and applied economy" faculty "Management and marketing" NTUU "KPI" (37, Victory ave., Kiev, e-mail: shevchuk_oa@mail.ru).

Рецензент
докт. екон. наук,
професор Попов О. Є.

Стаття надійшла до ред.
22.12.2011 р.

